

**NAPOMENE O JEZIKU I DJELU
IVANA BANDULAVIĆA**

DARIJA GABRIĆ-BAGARIĆ
Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 808.61/.62-3
Izvorni naučni rad

Otkada je D. Prohaska (1908) za Ivana Bandulavića ustvrdio da je preradio *Pištrole i evanđelja* don Benedeta Zborovčića u tom smislu što je »primorske lekcionare pisane čakavštinom okrenuo na štokavštinu«, o ovom se franjevačkom piscu (Skoplje, ? — Donji Vakuf, potkraj XVI v.) i govori isključivo kao o prerađivaču lekcionara, sa napomenom da je njegov jezik ikavsko-šćakavski.¹

Nepostojanje studije o karakteru Bandulavićeva teksta i jezika kojim je ostvaren pripomoglo je učvršćenju ovog Prohaskina stava. Tekstološka usporedba Bandulavićeva djela »Pištrole i evanđelja priko svega godišta« sa starijim primorskim lekcionarima (Bernandinov, Zadarski, Ranjinin, Zborovčićev, tzv. III izdanje Bernandina) kao i jezička analiza pokazuju, međutim, neodrživost ovih tvrdnji.²

Opseg Bandulavićeva djela nadilazi sve primorske lekcionare, što naravno ne mora samo po sebi biti znak meovisnosti o starijim predlošcima, ali je svakako pokazatelj njegova vlastitog napora pri stvaranju, prevođenju i priređivanju ove značajne liturgijske knjige.

Bandulavićev lekcionar ima i sadržajnih novina u odnosu na stare lekcionare. Za svako čitanje, za razliku od starijih lekcionara, Bandulavić tačno navodi broj poglavlja evanđelja ili poslanice iz koje je uzeti dio, što je nesumnjivi dokaz da je pri prevođenju pred sobom morao imati originalni tekst Biblije (vjerovatno Vulgate). Demokratizacija lekcionara, očitovana u narodnom nazivlju, naslovima čitanja na sh. jeziku, uvjetovana je onovremenim reformama bogoslužja i otkriva nam Bandulavića kao realizatora određenih zahtjeva crkvenog poglavarstva, kojima je morao podrediti svoj rad. To je istovremeno i dokaz samostalnih Bandulavićevih napora oko prevođenja.

Ako se pobrojanim svojstvima može prigovoriti da su čisto formalnog karaktera, tačnost Bandulavićeva prijevoda činjenica je neospornog značaja.

¹ D. Prohaska, *Budimski lekcionari 18. v. prema bosanskodalmatinskom od I Bandulavića*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908, 559.

² Autorica članka izradila je monografiju *Jezik Ivana Bandulavića*, predana u štampu (1985).

Od Bernandinova pa do Zborovčićeva leksionara i tzv. III izdanja (1586) leksionara ponavljaju se pogreške u sadržaju i pogrešno prevedena mjesta.³ Za Bandulavića je karakteristično da nema grešaka koje se tiču sadržaja leksionara (pogrešno imenovanje evanđelja i poslanica iz kojih je preuzeto određeno čitanje, anakronizmi, krivo navedena imena biblijskih ličnosti), kao ni onih koje proističu iz loše shvaćenog latinskog teksta ili iz nedostatnog poznavanja latinskog jezika.

Da je Bandulavić samo jezički prilagođavao primorske leksionare (Zborovčića ili koje drugo izdanje), da je svoj zadatak shvatio samo kao »okretanje na štokavštinu« (Prohaska), ponovio bi greške sastavljača starih leksionara. Indikativno je da se po odsustvu ovih grešaka Bandulavić približava Ranjini, a ta dimenzija odnosa prema štokavskom Ranjininom leksionaru do sada nije nigdje spominjana. Sve pobrojane razlike dopuštaju zaključak da je poslu priređivanja leksionara Bandulavić prišao daleko ozbiljnije nego što se dosad mislilo: on je tekst leksionara *prevodio* sa Vulgate, odsustvo karakterističnih grešaka o tome svakako govori, kao i razlike u sadržaju, a stare leksionare je pri tome uzimao kao izvjesno pomoćno sredstvo, kao nešto što samo po sebi zahtijeva reviziju, ali može podstaći na nova rješenja. U starijoj prevodilačkoj praksi takvo »zagledanje« u starije prijevode nije sasvim nepoznato i neobično, a ima i opravdanja: greške starijih prijevoda time se otklanjaju u novijim izdanjima, a u mučnom poslu prevođenja neko uspješno starije rješenje, neki spretan prijevod ne treba odbacivati.

Kakvim je jezikom Bandulavić pisao svoj leksionar, koji tip izraza možemo konstatovati u njegovu tekstu — svakako je povezano sa pitanjem u odnosu prema starijim predlošcima.

Analiza jezika Bandulavićeva djela pokazuje da se ovaj pisac uklapa u ono što bismo mogli nazvati jezičkim prosjekom 17. v. Zanimljivo je da je refleks jata kod Bandulavića ikavsko/ijekavski, s pretežnošću ikavskih formi, koje možemo tumačiti i prodorom govornih osobina i prihvatanjem ikavske tradicije. Ta činjenica je navela mnoge autore da Bandulavićev jezik odrede kao ikavski. Interesantno je da Bandulavić ima uopće ijekavizme, i to ne samo u korijenskim morfemama nego isto tako i u fleksiji. Usporedba sa Ranjininom leksionarom nedvojbeno pokazuje da i ijekavizme i hiperijekavizme u određenom broju slučajeva Bandulavić preuzima iz ovog teksta. Ijekavizmi (korijenski ili u fleksiji) koji nemaju paralelu u Ranjininom leksionaru morali su ući u Bandulavićev jezik posredstvom literature, neposredno bliske našem piscu. Mislim da su tu presudan uticaj na Bandulavića mogli imati dubrovačka nabožna književnost i djela M. Divkovića.⁴

Ovom kompleksu pisane štokavske prakse duguje Bandulavić i svoje štakavizme, kojih je u njegovu tekstu veći broj nego šćakavizama.

³ *Leksionarij Bernardina Splječanina, po prvom izdanju od 1495. g.*, izdala JAZU, Zagreb, 1885, predgovor priređivača T. Maretića, 13—14.

⁴ D. Bagarić-Gabrić, *Jezik Ivana Bandulavića*, monografija priređena za štampu, 43—44.

Ova dva nalaza zahtijevaju da se o Bandulaviću i njegovu jeziku iz osnova izmijeni stav: kako u odnosu na njegove literarne prethodnike (pisce starijih lekcionara), tako i s obzirom na tip literarnog izraza kojim je ostvario svoje djelo. Štokavska pisana praksa i Ranjinin lekcionar su ona dva elementa koja su u temelju njegova jezika i koji su odredili osnovni tip izraza.

Uticaju Ranjine, dubrovačkih pisaca kao i Bosanca Divkovića pripisujemo još izvjestan broj odlika na fonetsko-morfološkom planu (refleksi II palatalizacije u pridjevsko-zamjeničkim formama, naporednost formi sa rotacizmom i bez njega, glag. pril. sad. na -e, osobenosti pridjevsko-zamjeničke deklinacije), što dopunjava naša saznanja o Bandulavićevoj lektiri, o uticajima koje je pretrpio i o izboru uzorâ.

U znatnom broju osobina na fonetsko-morfološkom planu podudara se Bandulavićev jezik sa jezikom svih primorskih lekcionara — štokavskog i čakavskih, s tim što te podudarne karakteristike nalazimo i kod niza starijih pisaca, a ne samo kod pisaca lekcionara.⁵ To je slučaj sa pojavom stanovitog broja leksičkih ekavizama, tu spadaju leksički i frazeološki čakavizmi vezani za grupu *vy* (vapiti, vazam va višnih), *-jēti* reflektovano kao *-jati*, odsustvo novijeg jotovanja, specifični refleksi starog jotovanja; u morfologiji su to: specifične forme u deklinaciji imenica *kēi*, *dan*, pojava vok. sg. *sinu*, oblici dat., instr. i lok. pl. imenica, pojava zamjeničkih formi *ki*, *ka*, *ke*, *ovi*, *oni*, *ov*, *on*, način građenja komparativa i superlativa, deklinacija brojeva, u glagolskoj promjeni — specifičnosti vezane za 1. 1. sg. prezenta, tipove tvorbe imperfekta, tvorba fut. I i II, nastavei imperfekta za 1. i 2. 1. pl.; način tvorbe part. prez. akt. I, izvođenje iterativnih glagola.

Jedan pogled u Daničićevu »*Istoriju oblika*« ubijediće nas da pobrojane odlike na morfološkoj razini nisu specifične samo za Bandulavića i pisce lekcionara već za jezik čitavog niza pisaca savremenih Bandulaviću.

Dokazano je da je Ranjinin lekcionar štokavizirana varijanta Bernardinova lekcionara (čakavskog, dakle), a ipak ostaje pitanje zašto Ranjina nije uklonio iz teksta neke crte koje danas nikako ne bi mogle imati epitet štokavskih. Vjerovatno mu nisu smetale zato što su bile inkorporirane u štokavski sistem prije njegovih najnovijih transformacija, pa onda i u izraz štokavske pisane prakse.⁶

Određeni broj crta dugotrajnom upotrebom ovjeren je u jeziku pisaca, odnosno po svojevrsnom automatizmu pojavljivanja možemo kod pisaca 16. i 17. v. i sa čakavskog i sa štokavskog terena naći fond zajedničkih karakteristika.

⁵ M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV v.*, Rad JAZU, 134/136, Zagreb, 1898.

⁶ M. Rešetar, *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*, Beograd, 1933.

U vrijeme neizgrađenog i nenormiranog literarnog izraza, kad umjesto poštovanja norme postoji pridržavanje jezičkog obrasca, ustanovljenog isključivo upotrebom u djelima koja dati period smatra literarnim, mehanizmi ulaska pojedinih karakteristika u jezik određenog pisca uvijek su donekle nepoznati i neprozirni. Stoga je potrebno u ponećem korigirati ranije stavove o obaveznom međuticaju pisaca sa dalmatinsko-čakavskog kompleksa i onih sa štokavskog (dalmatinskog i vandalmatinskog) i o redovitom ugledanju jednog pisca na drugog.

Morali bismo pretpostaviti postojanje neke vrste žanrovskog izraza, neka to bude i radni naziv, karakteriziranog zbirom osobina kojima nije uvijek ni lako, a ni potrebno, naći porijeklo i način ulaska u literarni izraz nekog pisca.

To bi, dalje, značilo da u jeziku nema apsolutne samostalnosti, poštuje se određeni uzus, popis osobina karakterističan za pisce jednog vremena i jednog određenog žanra, te stoga ni kod Bandulavića ne možemo naći ni jednu karakteristiku koju ne bismo mogli registrovati i kod ostalih pisaca njegova vremena. To nam i omogućuje donošenje zaključka o uklapanju Bandulavićeva izraza u jezički prosjek štokavske pisane prakse 17. v.

Plan sintakse još teže je diferencirati na ovaj način, jer kod svih starijih pisaca koji na bilo koji način imaju kontakte sa latinsko-talijanskim jezičkim kompleksom i djelima na ovim jezicima, registrovaćemo prisustvo istih sintaksičkih odlika. To se odnosi na pojavu sintaksičkih kalkova (glagolske konstrukcije, karakteristike pasiva, pojava dekliniranih participa, odn. glagolskih priloga, specifičnosti u sintaksi padeža).

Određena podudaranja u jeziku pisaca istog vremenskog odsjeka proističu iz jedinstvenih srpskohrvatskih sintaksičkih odnosa, dijalekatski nediferenciranih (upotreba i značenja padeža, rekcija glagola, kongruencija).

Plan tvorbe i leksike, međutim, ne pokazuje takav stepen podudaranja sa jezikom lecionarâ i jezikom ostalih starijih pisaca kao što je slučaj sa planom fonetike, morfologije i sintakse. Na leksičko-tvorbenom planu vidi se stav Bandulavićev prema starijim predlošcima, kao i njegov napor da na leksičkoj razini nađe vlastiti put.

Bandulavić će u tvorbi modele nađene kod Bernandina primjenjivati na daleko većem broju leksema nego što je to slučaj u drugim lecionarima, odnosno pojedini tvorbeni modeli kod njega postaju hiperproduktivni (npr. tip tvorbe zidavac, prokliñavac; stvorac). Događa se da općesrpskohrvatskim sufiksom, kao što je npr. *-ište*, gradi imenicu sa specifičnim značenjem: *opojište* = *opojno piće*, ili im. *sanlivac* (upor. standardno *brblivac*) znači *onaj koji sanja*.

Bandulavić je stvorio niz kalkova i neologizama, koje prema dokazima koje pružaju danas dostupni i poznati rječnici, nema ni jedan pisac prije njega ni osim njega. Kalkovi karakteristični samo za Bandula-

više jezik su: *jednomličnik, l'upkožel'ni, velestvorje, dobrogodna, brezukorna* i sl.⁷

Leksički plan Bandulavićeva jezika zanimljiv je utoliko što je određeni fond leksema naš pisac preuzeo iz primorskih leksionara, a poslije se, očito njegovim posredovanjem, iste lekseme javljaju kod bosanskih franjevačkih pisaca (*psost, posvetilište, prikazalište* i sl.).

Bandulavić će maksimalno izbjegavati tuđice, osim kada su u pitanju filozofsko-teološki termini ili uopće crkvena terminologija. Tako će prema Ranjininom *dezerto mjesto* imati *pusto misto*, prema Bernardinovu *s devocioni* — *časno*, prema šator (Bernardin) — krov (Bandulavić), *ponistra* (Bernardin) — fuñestra (Ranjina) — prozor (Bandulavić), oksit (Bernardin, Ranjina) — zid (Band.).

Potpuno se odvađa od jezika starijih leksionara uvođenjem kontaktnih sinonima, i to ne samo uz strane riječi (npr. procesion aliti obašastje) nego u sinonimskom paru daje narodne sh. riječi sa različitim izoglosama (ručnik aliti ubrusac, Uskrs aliti Vazam). Uvođenje kontaktnih sinonima pokazuje Bandulavićevu svijest o postojanju dijalekatskih razlika, koje nastoji sinonimikom prevladati.

Sve leksičke posebnosti Bandulavićeva jezika posljedica su njegova stava prema osnovici književnojezičkog izraza. Prema onovremenim shvaćanjima bazu književnojezičkog izraza čini leksika, a ne gramatički stroj, pa otuda leksema predstavlja dominantnu odrednicu ovog ili onog jezičkog tipa.

Najveći broj leksema upotrebljenih u Bandulavićevu djelu prisutan je u franjevačkoj i dubrovačkoj nabožnoj književnosti, ili u crkvenoslavlenskim tekstovima, što pokazuje i na ovom planu izvjesnu ovisnost ovog pisca o pisanoj štokavskoj praksi i o starijoj nabožnoj literaturi. Riznica njegova leksičkog fonda nisu samo — kao što se ranije mislilo — stariji primorski leksionari — već sva dotadašnja literarna produkcija. To na Bandulavićev rad baca novo svjetlo — ne možemo ga smatrati samo pukim prerađivačem starih predložaka. Njegov jezik predstavlja svjesni napor i svjesni odбір onih osobina koje možemo smatrati reprezentativnim za pobožnu literaturu 17. v.

Posebno je pitanje mjesta Bandulavićeva djela i jezika u formiranju jezičkog izraza kasnijih franjevačkih pisaca, te pisaca katoličke obnove ne samo na bosanskom terenu.

Bandulavićev evanđelistar uticao je na niz kasnijih prijevoda. Najneposrednije je uticao na Kašićev prijevod, a zatim na tzv. budimske

⁷ Zanimljivo je da dobar broj neologizama i kalkova koje je stvorio Bandulavić nalazimo poslije kod niza pisaca (dalmatinskih, bosanskih i slavonskih franjevaca) i u jeziku nekih rječnika — Stullijevu, Della Bellinu, Mikaljinu, Voltigijevu i Vukovu. Takvi su primjeri: dugovičje, nadvečerje, nakladaj, podpepelni, obtok, ozimčani itd. Podaci doneseni prema *Rječniku JAZU*, Skokovom *Etimologijskom rječniku* i Daničićevu *Rječniku iz književnih starina srpskih*.

lektionare 18. v. (izdani u Budimu, a autori su im Kesić, Pavić, Lanošević i Katančić).⁸

Dok se s Kašićem slaže jezik Bandulavićeva lektionara ponajviše u gramatičkom sistemu, dotle se budimski lektionari podudaraju s Bandulavićevim osobito u leksici i sintaksičkim kalkovima prema latinskom.⁹ Autori budimskih lektionara su Slavonci, pa se u ovom lancu utjecaja može vidjeti kako su posredovanjem bosanske književnosti uspostavljene veze između primorskih oblasti (i tamo nastalih djela) i Slavonije. U tom posredovanju Bandulavićevo mjesto je neosporno značajno.

Značaj Bandulavićeva prijevoda lektionara nije samo u tome što je bio baza za mlađe tekstove lektionara, što je dobio karakter predloška, već u tome što je vršio stanoviti jezički utjecaj. Prihvatljivost i primjenjivost jednog literarnog izraza, nekog novog tipa književnog jezika dokazuje se time što se na taj izraz prevodi Biblija. Za to imamo dokaze u starijim, predstandardnim epohama (protestanti, Kašić, slavonski pisci, dubrovački prevodioci Biblije), a u novijoj istoriji, istoriji standarda imamo Daničićev i Vukov prijevod.

Ako je na osnovu Bandulavićeva teksta rađeno nekoliko kasnijih prijevoda, znači da je njegov literarni izraz pomogao, na specifičan način formiranju literarnog jezika na štokavskom terenu u polovici 17. v. (Kašić) i u 18. v. (Slavonci).

Neosporno je da Bandulavić ne nastavlja samo tradicije primorskih čakavskih lektionara (Bernardinovog i Zborovčićevog) nego i štokavskog Ranjininog, odnosno da ne prenosi u bosansku protureformatorsku književnost tradicije čakavskog literarnog kompleksa već i štokavskog dubrovačkog. Sve nam to govori da u starijim književnopovijesnim i književnojezičkim razdobljima postoji znatna povezanost između autora pojedinih književnojezičkih krugova, koja omogućuje prenošenje i preuzimanje tekovina civilizacijsko-jezičke nadgradnje (leksika, tvorbene inovacije, viša sintaksa i frazeologija).¹⁰ U tom lancu do sada je mjesto I. Bandulavića bilo poprilično nejasno, dok se primat u takvom tipu veza davao M. Divkoviću.¹¹ Ako znamo da je Bandulović svojim djelom i literarnim jezikom predstavljao sponu između starije literarne tradicije i nabožne književnosti Bosne i Slavonije, onda njegovo mjesto u kulturnoj i književnojezičkoj povijesti ni po čemu ne možemo smatrati minornim.

⁸ D. Prohaska, *n. d.*, 574.

⁹ D. Prohaska, *n. d.*, 562—565; 567—568; 572, 573—574.

¹⁰ D. Brozović, *O posredničkoj ulozi M. Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezičke nadgradnje*, Zbornik radova o M. Divkoviću, Sarajevo, 1982, 41—47.

¹¹ (Divković je smatran prvim franjevačkim piscem koji je određene književnojezičke tekovine iz Dubrovnika prenosio neposredno u Bosnu, a onda otuda posredno u Slavoniju.) D. Brozović, *Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture od Divkovića do fra Grge Martića*, Godišnjak Instituta za izučavanje jugosl. knjiž. u Sarajevu, knj. II, Sarajevo, 1973, 35—53.

BEMERKUNGEN ÜBER DIE SPRACHE IM WERK VON
IVAN BANDULAVIĆ

Zusammenfassung

Die Sprachanalyse des Werkes »Pištola i evandelja priko svega godišta« von Ivan Bandulavić zeigt, dass das Werk eine direkte Übersetzung der Vulgata ist, und nicht, wie bis heute behauptet wurde, die einfache Bearbeitung der älteren čakavischen Lektionarien.

Die Sprache dieses Schriftstellers entspricht sozusagen dem sprachlichen Durchschnitt des 17. Jhs. in dem štokavischen Gebiet. Damit hängt auch die Angabe darüber zusammen, dass Bandulavić unter einem stärkerem Einfluss des štokavischen Lektionariums aus Ranjina stand, als bis heute bekannt war.

Die Tätigkeit von Bandulavić an der Übersetzung von Lektionarien zeigt, auf welche Art die Wechselbeziehung zwischen den Literaturen der einzelnen Gegenden und ihrer Ausdrucksweise in den älteren Perioden funktioniert hat.